

Поглиначі мертвих. Поглиначі мертвих

КУПИТИ

Ця історія розпочалася майже одинадцять століть тому. Ахмед Ібн Фадлан, придворний халіфа Багдаду, вирушив із місією до правителя болгарів. Та примхлива доля звела посланця з вікінгами і закинула далеко на північ. Мандрівник, який зненацька втрапив у саму гущу смертельно небезпечних пригод, ретельно занотував усе, що бачив на власні очі, і залишив по собі рукопис, який і досі привертає до себе увагу. Та насправді всесвітньовідомим цей рукопис зробив неймовірний Майкл Крайтон,

МАЙКЛ КРАЙТОН

ПОГЛИНЧІ
МЕРТВИХ

ФАБУЛА
ВИДАВНИЧИЙ ДІМ

СХВАЛЬНІ ВІДГУКИ ПРО МАЙКЛА КРАЙТОНА ТА ЙОГО РОМАН «ПОГЛИНАЧІ МЕРТВИХ»

Крайтон — віртуоз.

New YorkTimes

Майстер.

Los Angeles Times

Король катастрофи... Чоловік-вулкан, який вивергає неспинну лаву творчої енергії. Він, імовірно, є одним із небагатьох, хто однією лівою здатен змусити попкультуру всього світу розвернутися на триста шістдесят градусів і звернути увагу на речі, якими вона ніколи раніше не переймалася.

Washington Post

Крайтон доходить до всіх.

USA Today

Книжки Крайтона [є]... страшенно розважальними.

New York Times Book Review

Крайтон знає, як змайструвати таку казку, яка змусить читачів перегортати сторінку за сторінкою.

Houston Chronicle

Крайтон — майстерний оповідач.

Detroit News

Книжки Крайтона є обов'язковими для прочитання.

Los Angeles Times Book Review

Крайтон безпомилково тримає палець на пульсі американського читача.

Seattle Times

Він не зміг би написати нецікавої книжки, навіть якби захотів.

Philadelphia Inquirer

Майкл Крайтон, поза сумнівом, є майстром своєї справи.

Portland Sunday Oregonian

ПЕРЕДМОВА

Рукопис Ібн Фадлана є найдавнішим із відомих нам свідчень очевидця про вікінгів — про їхній спосіб життя та суспільний устрій. Цей винятково цінний документ у яскравих деталях описує події, що відбувалися понад тисячу років тому. Час, звичайно, немилосердно повівся з рукописом, і за минулі століття багато фрагментів цього тексту було втрачено, а інші збереглися тільки в перекладах. Історія манускрипту, напевно, буде не менш цікавою, аніж той текст, що у ньому міститься.

Походження рукопису

У червні 922 року нової ери халіф Багдаду направив одного зі своїх придворних, Ахмеда Ібн Фадлана, послом до правителя булгарів. Ібн Фадлан був відсутнім упродовж трьох років, але так і не виконав поставленого перед ним завдання, оскільки в дорозі він зустрівся з загоном жителів півночі — вікінгів — і не з власної волі виявився залученим до їхніх справ, повних небезпек та пригод.

Коли Ібн Фадлан нарешті повернувся до Багдаду, він виклав історію своєї подорожі письмово — у формі офіційного звіту, що його зазвичай подають халіфу. Дослідники уже давно визнали втраченим той оригінальний манускрипт, тож нам доводиться спиратися лише на його фрагменти, що збереглися у пізніших джерелах.

Найвідомішим із них є арабський географічний довідник, укладений Якатом ібн-Абдаллою приблизно в XIII столітті. Якот умістив до свого довідника близько дюжини цитат зі складеного Ібн Фадланом звіту, якому на той час було вже понад триста років. Із цього можна зробити висновок, що Якот працював не з оригіналом манускрипту, а з однією із його копій. А втім, пізніше ці фрагменти перекладали незчисленну кількість разів і цитували в різних дослідженнях.

Іще один фрагмент рукопису було виявлено в Росії 1817 року й опубліковано німецькою мовою Санкт-Петербурзькою академією наук у 1823-му. У цьому матеріалі містяться й декілька уривків, опублікованих Й. Л. Расмуссеном 1814 року. Сам же Расмуссен працював із рукописом, який він знайшов у Копенгагені, — щоправда, пізніше його було втрачено. Походження цього джерела залишається невідомим. Приблизно в той самий час були опубліковані і шведські, французькі та англійські переклади, сумнозвісні багатьма неточностями. До того ж вони практично не містять у собі ніякого нового матеріалу.

У 1878 році в приватній колекції антикваріату сера Джона Емерсона, британського посла в Константинополі, було знайдено ще два манускрипти. Судячи з усього, сер Джон належав до тих захланних колекціонерів, чия пристрасть до накопичення цінних предметів переважає зацікавленість самими тими речами. Обидва рукописи були виявлені після його смерті; коли і де він їх роздобув, так і залишилося нез'ясованим.

Одним із них був написаний арабською мовою географічний трактат Ахмеда Тусі, датою складання якого, найімовірніше, був 1047 рік. Тобто хронологічно рукопис Тусі є найбільш близьким до оригінального тексту Ібн Фадлана, написаного приблизно в період 924–926 років нашої ери. Проте дослідники вважають рукопис Тусі найменш достовірним серед усіх наявних; його текст містить величезну кількість очевидних помилок та внутрішніх протиріч, і, хоча в ньому неодноразово зазначається цитування манускрипту якогось Ібн Факіфа, котрий мандрував північними країнами, чимало авторитетних учених використовують цей матеріал із обережністю та значними застереженнями.

Другий рукопис належить перу Аміна Разі й датується приблизно 1585–1595 роками. Текст написано латиною і, як зазначає автор, є безпосереднім перекладом із арабського рукопису Ібн Фадлана. Манускрипт Разі містить частину інформації про огузьких тюрків і декілька фрагментів, у яких описуються битви з чудовиськами, що з'являються з туману. Подані в ньому уривки тексту в інших джерелах не виявлені.

У 1934 році в монастирі Ксимоса у північно-східній частині Греції, неподалік від Салонік, було знайдено ще один рукопис, написаний середньовічною латиною. Ксимоський манускрипт містить деякі роз'яснення щодо стосунків між Ібн Фадланом і халіфом, а також уточнює деталі його зустрічей і спілкування зі створіннями, котрі населяють північні краї. Автора ксимоського манускрипту, так само як і дату його написання, не встановлено.

Об'єднання всіх варіантів оригінального манускрипту та його перекладів, що з'являлися впродовж понад тисячі років арабською,

німецькою, французькою, данською, шведською та англійською мовами й латиною, є, без сумніву, надважким і надважливим завданням, виконати яке було б під силу не кожному. За його реалізацію могла взятися лише людина величезної ерудиції та енергії, і от 1951 року така людина знайшлася. Зібравши всі відомі джерела, професор літературної компаративістики, почесний доктор університету Осло в Норвегії Пер Фраус-Долус узявся до створення єдиного тексту перекладу рукопису Ібн Фадлана. Роботою цією він займався аж до самої своєї смерті 1957 року. Частини його перекладу публікувались у «Нотатках Національного музею в Осло: 1959–1960», але їх поява не викликала широкого розголосу в науковому середовищі — можливо, причиною цього був невеликий наклад і обмежене розповсюдження означеного видання.

Переклад Фрауса-Долуса є дуже точним, практично дослівним; у передмові до опублікованого матеріалу сам Фраус-Долус зазначає, що «мовам притаманна така організація, що красивий переклад ніколи не буває точним, а точний переклад виявляє свою красу без жодних сторонніх декорацій».

Готуючи до публікації свою власну повну й анотовану версію перекладу Фрауса-Долуса, я дозволив собі внести до тексту декілька змін. Із його кінцевого варіанта я видалив деякі повторювані фрагменти, про що повідомляється в тексті. Окрім того, я дещо змінив структуру і систему оформлення тексту: наприклад, цитування прямої мови кожного персонажа книжки я починаю з нового рядка,— як це заведено робити в сучасній традиції. В арабських іменах я прибрав діакритичні знаки. Нарешті, в деяких місцях я змінив оригінальний синтаксис: здебільшого це стосується перенесення підрядних речень на відповідні їм місця у сучасній мові. Це було зроблено для полегшення сприймання тексту сучасним читачем.

Вікінги

Опис вікінгів, зроблений Ібн Фадланом, різночче відрізняється від того, як традиційно уявляють собі цих людей європейці. Перші європейські описи вікінгів були зроблені священнослужителями, адже в ту епоху вони були єдиними спостерігачами, що вміли писати й вели більш або менш систематизовані записи про сучасні їм події. Цілком природно, що представники церкви відчували особливий жах перед жорстокими жителями півночі, котрі були до того ж язичниками. Ось приклад типового гіперболізованого опису, процитованого Д. М. Вілсоном із ірландського рукопису XII століття:

Якщо ж казати коротко, коли б на кожній шиї було б навіть по сотні загартованих сталевих голів, і в кожній голові було б по сотні гострих, холодних латунних язиків, які не піддаються іржі, й у кожного того язика було б по сотні гучних, жадібних до слів голосів, то навіть вони не змогли б переказати, виповісти чи переросто перерахувати всі ті лиха і страждання, що їх зазнали ірландці, як чоловіки, так і жінки, як миряни, так і священнослужителі, як старі, так і молоді, як шляхетні, так і посполиті люди, як міщани, так і селяни, від цих хоробрих, дужих, але жорстоких, підлих розбійників-язичників, які не знають ані співчуття, ані жалощів.

Сучасні науковці визнають, що ці лячні історії про знуцання та жорстокість, начебто вчинені вікінгами під час їхніх набігів, значною мірою перебільшені. Хай там що, європейські автори й досі схильні описувати давніх скандинавців як кривавих варварів, які не мають прямого стосунку до основної лінії розвитку західної цивілізації та її культури. Дуже часто такі висновки роблять навіть усупереч логіці. Наприклад, Девід Телбот Райс пише:

У період від VIII до XI століття вікінги мали в усій Західній Європі, напевно, більший вплив, ніж будь-яка інша окремо взята

етнічна група. ...Вікінги відомі як видатні мандрівники, котрі зробили багато географічних відкриттів, а їхні досягнення у сфері мореплавства важко переоцінити; їхні укріплені поселення виконували роль важливих торгових центрів; їхнє мистецтво було оригінальним, повним творчого натхнення і мало великий вплив на культури сусідніх народів; їхній літературний спадок і розвинену матеріальну культуру сміливо можна назвати їхньою гордістю. Залишилось відповісти лише на одне запитання: чи можна у повному сенсі назвати їхнє суспільство цивілізацією? На мою думку, ми мусимо визнати, що цей термін до вікінгів застосувати не можна... категорія гуманізму, яка є обов'язковою характерною рисою цивілізації, в їхньому суспільстві була відсутня.

Такий самий погляд наявний і в працях лорда Кларка, котрий зазначає:

Коли прочитати стародавні ісландські саги, що їх, поза сумнівом, слід доєднати до найвеличніших творів світової літератури, будь-який дослідник муситиме визнати, що нормани створили культуру. Та чи була то цивілізація? Під цивілізацією ми розуміємо дещо більше, ніж енергію, волю й творчі здібності: щось таке, чого не мали давні нормани, але що навіть у їхню епоху почало знову з'являтися у Західній Європі. Як же можна визначити це «дещо»? Якщо коротко, то йдеться про почуття постійності, усталеності власного існування. А мандрівники та загарбники почувалися лише тимчасовим елементом світу, що постійно змінюється. З таким світоглядом немає потреби загадувати далеко наперед: далі, ніж до наступної весни, наступного походу або ж до наступної битви. А коли немає відчуття майбутнього, то немає і необхідності залишати слід у сьогоденні — будувати кам'яниці чи писати книжки.

Що ретельніше аналізують ці розмірковування, то нелогічніший вигляд вони мають. Виникає цілком резонне запитання: чому високоосвічені та кваліфіковані європейські дослідники дозволяють собі так недбало проходити повз культуру вікінгів, відзначаючи їх у своїх працях лише

короткими, немовби між іншим зробленими зауваженнями? Цікаво й те, чому вчені-історики з такою наполегливістю ставлять перед читачами суто семантичне запитання про те, чи мали вікінги власну «цивілізацію»? Цю ситуацію можна пояснити, тільки коли визнати, що у європейській науці існує давнє упередження, коріння якого сягає традиційних уявлень про історію давньої Європи.

Кожному європейському школяреві і кожній школярці навмисно втовкмачують у голову постулат про те, що «колискою цивілізації» був Близький Схід і що перші цивілізації, які виникли в Єгипті та Месопотамії, зародились і зростали в родючій долині Нілу й межиріччі Тигру та Євфрату. Звідти цивілізація розповсюдилася на Крит і в Грецію, потім досягла Риму й лише опісля торкнулася північноєвропейських варварів.

Як жили та чим займалися ті варвари, очікуючи приходу цивілізації, ніхто не знав, та й, по щирості, питання це в наукових колах порушувалося не надто часто. Дослідники скеровували свої зусилля на те, щоб вивчити та проаналізувати процес окультурювання норманів, який покійний Ґордон Чайлд визначив як «просвітництво європейського варварства східною цивілізацією». Сучасні науковці здебільшого дотримуються такої ж думки, що і їхні давньоримські та давньогрецькі попередники. Джефрі Біббі, зокрема, пише: «Історію Північної та Східної Європи розглядають із позиції Заходу та Півдня; до того ж учених ніяк не можна вважати вільними від упереджень, притаманних людям, які відносять себе до цивілізованих і розглядають досліджувані народи як варварські».

З цього погляду скандинавців, котрі, безперечно, були географічно найбільш віддаленими від цивілізаційних джерел, цілком логічно вважають народами, що останніми її сприйняли; тому-то й скандинавці постійно розглядаються дослідниками як останні варвари, як болюча скіпка в боці Європи, що з усіх сил намагається всотати в себе стародавню мудрість та цивілізованість Сходу.

Проблема, однак, полягає в тому, що традиційні уявлення про минуле Європи було найсерйознішим чином переглянуто буквально впродовж останніх 15 років. Розвиток абсолютно точного з погляду фізики

радіовуглецевого методу датування повністю зруйнував давнішу історичну хронологію, що існувала довгий час у незмінному вигляді. Науковцями було переглянуто уявлення про напрямки та час розповсюдження багатьох досягнень цивілізації. Нині вже ніхто не сумнівається в тому, що стародавні європейці зводили величезні мегалітичні споруди, передовсім гробниці, ще до того, як у Єгипті почали будувати піраміди. Стоунгендж є старшим за мікенську та грецьку цивілізації. Металургія й металообробка з'явилися в Європі раніше, ніж метали почали обробляти і застосовувати у Греції та Трої.

Значення цих відкриттів і досі не повністю зрозуміли у світовому науковому співтоваристві. На даний момент ми впевнені лише в тому, що нині вже неможливо розглядати прадавніх європейців як дикунів, котрі пасивно чекали, доки на них зійде благодать східної цивілізації. Навпаки, судячи з усього, європейці мали достатньо високоорганізоване суспільство для того, щоб збирати великі маси людей для переміщення велетенських кам'яних плит і блоків, і, найвірогідніше, володіли різючими знаннями в галузі астрономії, що дозволило їм побудувати Стоунгендж — найдавнішу у світі обсерваторію.

Тож було б досить логічно засумніватися у тяжінні європейської науки до східних цивілізацій. Звичайно, свіжим оком потрібно поглянути й на концепцію так званого «європейського варварства». У світлі сказаного вище ці найостанніші варвари — вікінги — набувають для науки нового значення, і видається доцільним ще раз дослідити наявні джерела, які надають нам інформацію про скандинавців ХХ століття.

Насамперед ми маємо визнати, що «вікінги» не становили собою уніфікованої етнічної групи й не мали єдиної держави чи подібного до неї утворення. Європейці знайомилися та вступали в контакт лише з поодинокими групами мореплавців, які з'являлися біля їхніх берегів, прибуваючи з досить віддалених одна від одної географічних точок,— Скандинавія за своїми розмірами є більшою від Португалії, Іспанії та Франції усіх разом. Вони припливали зі своїх невеликих феодальних держав з метою торгівлі або ж піратства; хоча в більшості випадків могло йтися про перше і друге одночасно, адже вікінги не бачили для

себе чіткої межі між цими двома видами діяльності. Проте така тенденція була властивою і багатьом іншим мореплавцям — від античних греків до корсарів єлизаветинської епохи.

Насправді як для людей, що, за усталеною думкою, не мали власної цивілізації та «не заглядали в майбутнє далі, ніж... до наступної битви», вікінги демонстрували досить розумну поведінку та неабияку цілеспрямованість. Їхні розгалужені торговельні зв'язки доводить той факт, що арабські монети з'явилися у Скандинавії не пізніше за 692 рік нашої ери. А протягом чотирьох наступних століть торговці-пірати з числа вікінгів дісталися на заході аж Ньюфаундленду, на півдні — Сицилії та Греції (де ними були залишені написи, висічені на левах Делоса) та на сході — Уральських гір у Росії, де їхні торгові експедиції перетиналися з караванними шляхами північної лінії Великого шовкового шляху до Китаю. Так, вікінги не були будівниками імперій, і заведено вважати, що їхній вплив на означених територіях не був постійним і бодай трохи визначальним. Проте найновіші дослідження доводять, що їхній вплив був цілком достатнім для того, щоб, наприклад, залишити величезну кількість географічних назв в Англії або ж подарувати Росії назву держави (слово «Росія» походить від самоназви одного з норманських племен — русів). Що ж до значно тонших впливів, які важко проаналізувати з наукового погляду, скажімо, передавання іншим народам своєї язичницької несамовитості, хоробрості, безжальної енергії та системи цінностей, то рукопис Ібн Фадлана, що його ми тут розглядаємо, переконливо демонструє, як глибоко вкорінилися у нашій сучасній свідомості чимало з типових рис світогляду норманів. У самому устрої життя вікінгів дійсно є щось таке, неймовірно близьке сучасному способу існування. Ба більше, ця близькість, схоже, не відштовхує, а, навпаки, приваблює.

Про автора

Слід також сказати декілька слів і про Ібн Фадлана — людину, яка звертається до нас через тисячоліття і чий голос долинає до нас крізь товщу років, крізь фільтри незліченних перекладів і переспівів на дюжину мов людьми, що належать до найрізноманітніших лінгвістичних та культурних традицій.

Про нього особисто нам майже нічого не відомо. Поза сумнівом, він був людиною освіченою і, судячи з того, які мандрівки та пригоди зміг витримати, мав не надто багато років. У своєму рукописі він прямо вказує на те, що належить до числа наближених до халіфа придворних, щоправда, не виявляючи при цьому особливого захвату до свого повелителя. (І в цьому він, варто зауважити, не самотній, адже халіфа аль-Муктадира двічі намагалися позбавити трону, і зрештою його вбив один із власних офіцерів.)

Про суспільство, в якому жив Ібн Фадлан, і про його країну ми знаємо набагато більше. У X столітті Багдад, який у той час іменувався Містом Миру, був найцивілізованішим містом на землі. У ньому проживало понад мільйон мешканців — під захистом знаменитого кільця фортечних мурів. Багдад був осередком інтелектуальної та комерційної діяльності і завжди вирізнявся розкішшю, поєднаною із витонченістю та елегантністю. У прохолодних кімнатах його палаців і в запашних садах накопичувалися незлічимі скарби величезної імперії.

Багдадські араби тієї епохи вже були мусульманами, причому ревними прихильниками цієї релігії. Проте місто завжди було відкритим і для людей, які мали інакший вигляд, поводитись або молилися не так, як місцеві жителі. Тогочасних арабів аж ніяк не можна було назвати провінційними, через що їхні свідчення стосовно представників іноземних культур набувають особливої ваги.

Сам Ібн Фадлан, безсумнівно, був наділений неординарним розумом і спостережливістю. З однаковою зацікавленістю він описує як деталі повсякденного життя зустрінutih ним людей, так і їхні вірування та уявлення про світ. Чимало з того, що він побачив на власні очі, видається йому вульгарним, диким і варварським, однак Ібн Фадлан не витрачає багато часу на вияв свого обурення з цього приводу; одноразово висловивши своє несхвалення, він знову повертається до неупередженої розповіді про спостережувані події. До того ж він описує побачене, не переходячи на зверхній тон.

Його манера оповідання може видатися досить-таки ексцентричною читачам, звиклим до західної літературної традиції; Ібн Фадлан не розповідає історію, котру можна було б слухати. Ми з вами часом схильні забувати, що сприйняття драми в нашій культурі коріниться, насамперед, в усній традиції,— виконання твору автором наживо самим його автором — бардом, або, як їх називали в старовину, співцем, перед аудиторією, часто зайнятою власними справами й через те нетерплячою або такою, що впала в сонливість після щедрої учти. Наші найдавніші епічні історії — на кшталт «Іліади», «Беовульфа» чи «Пісні про Роланда» — створювалися для того, щоб їх виконували співці та оповідачі, чиїм головним обов'язком було розважати присутню публіку.

Але Ібн Фадлан не оповідач або співець — він письменник, і розважання аж ніяк не було його основним завданням. Не входило до його обов'язків і прославляння котрогось із можновладців, які б особисто слухали його розповідь, так само як і не мав він звички до безкінечного повторювання із щоразу новими подробицями міфів того суспільства, в якому жив. Навпаки, його рукопис являє собою звіт, який посланець надає очільникові держави після повернення з довгої подорожі; за інтонацією це радше звіт ревізора, збирача податків, але жодним чином не барда, не співця, адже автор виявляє себе антропологом, а не драматургом. Дійсно, він часто нехтує найцікавішими елементами наративу, не дозволяючи їм утратитися в його чіткий і врівноважений звіт.

Часом ця безпристрасність настільки дратує, що ми не можемо осмислити, який він насправді надзвичайний глядач. Упродовж багатьох століть після Ібн Фадлана існувала інша традиція ознайомлення з подорожніми нотатками. Мандрівники, не переймаючись достовірністю, писали один за одним брехливі, спекулятивні, відверто фантастичні звіти про те, що їм довелося побачити під час подорожі. Тварини, що розмовляють, укриті пір'ям літаючі люди, зустрічі з велетенськими чудовиськами та єдинорогами — ось типові персонажі та сюжети подібних подорожніх нотаток. Якихось двісті років тому європейці при повному розумі публікували у своїх журналах очевидну нісенітницю про те, як африканські бабуїни організовують армії та ведуть абсолютно осмислені війни з місцевими фермерами, і таке всіляке.

Ібн Фадлан ніколи не опускається до домислів та спекуляцій. Кожне слово у його рукописі — це правдиве свідчення. Якщо він записує з чужих слів, це неодмінно відзначено. Так само завжди відзначені події та явища, свідком яких він був особисто: тому фраза «Я бачив це на власні очі» так часто зустрічається в тексті.

Урешті-решт, саме ця абсолютна правдивість і робить його оповідь такою лячною, — аж серце стискається і кров холодне у жилах. Зустріч автора з туманними чудовиськами — «поглиначами мертвих» — описана з тією самою увагою до деталей і з тими самими тверезим скептицизмом та безпристрасністю, що є характерними й для інших частин манускрипту.

У будь-якому разі читачі мають змогу судити про все це самотійно.

ПРО АВТОРА

Майкл Крайтон продав понад 200 мільйонів книжок, які було перекладено тридцятьма шістьма мовами; на основі тринадцяти його творів було знято фільми.

До найвідоміших романів Майкла Крайтона належать: «Наступний» (*Next*), «Держава страху» (*State of Fear*), «Стріла часу» (*Timeline*), «Парк Юрського періоду» (*Jurassic Park*) та «Штам “Андромеда”» (*The Andromeda Strain*). Відомий також як кінорежисер і творець знаменитого телесеріалу «Швидка допомога» (*ER*), він залишається єдиним письменником, чиї книжка, художній фільм і телепрограма одночасно посідали першу сходинку в мистецькому рейтингу.

Майкл Крайтон помер 2008 року, коли йому було шістдесят шість.

¹ У своїй оповіді Ібн Фадлан багато разів згадує людей, які його супроводжували в подорожі. Одначе їхня кількість щоразу виявляється у нього різною. Ані загальна кількість учасників посольства, ані склад каравану не є в нього величинами постійними. Нам не вдалося з'ясувати, чи така неточність впливає із того, що читач манускрипту має бути обізнаним із принципами організації та чисельністю подібних караванів, чи з того, що пояснення раптової зміни кількості осіб, які супроводжували посланця халіфа, наводились у втрачених фрагментах рукопису. Не можна забувати і про вплив деяких соціальних факторів. Наприклад, Ібн Фадлан протягом усього тексту згадує, що його як посланця супроводжують лише декілька людей, хоча насправді у каравані налічувалося принаймні близько сотні осіб і, відповідно, вдвічі більше коней та верблюдів. При цьому Ібн Фадлан не рахує (в буквальному сенсі) рабів, слуг, охоронців та інших супроводжувачів низького рангу.— *Прим. авт. Повернутися*

² Фарзан — беззастережний шанувальник Ібн Фадлана — впевнений, що цей фрагмент викриває в особистості автора «відчуття та розуміння предмету, притаманне сучасному антропологу, оскільки він записує і повідомляє читачеві не лише інформацію про традиції народу, а й про ті механізми, що забезпечують збереження цих традицій. З погляду економічної доцільності, забивання коней, які належали вождю кочового племені, в певному сенсі є аналогом сучасного податку на спадщину, адже й та й та норми тією чи іншою мірою уповільнюють процес зосередження багатства всієї суспільної групи в руках однієї родини. Однак попри те, що означена вимога була освяченою релігійними віруваннями та переконаннями, навряд чи давні кочівники виконували її з більшою охотою, ніж нинішні спадкоємці сплачують досить значні суми сучасних податків. Ібн Фадлан, із властивою йому спостережливостю, показує нам, як до виконання цієї норми змушують тих, хто сумнівається в її доцільності».— *Прим. авт. Повернутися*

³ В оригінальному манускрипті Ібн Фадлан уживає тут термін «руси» — назву конкретного норманського племені. Далі в тексті він іменує їх або скандинавами, відповідно до географічної назви їхніх рідних земель і загальної назви народу, або варягами, як спільний

родовий термін. У сучасній історичній науці варягами заведено називати скандинавських найманців, які перебували на службі у Візантійській імперії. Щоб запобігти вживанню неправильних термінів і помилок у розумінні тексту, у поданому перекладі скрізь використовуються терміни «нормани» та «вікінги».— *Прим. авт. Повернутися*

⁴ Одна з варіацій імені Беовульфа, знаменитого героя англосакського епосу.— *Прим. пер. Повернутися*

⁵ Араби завжди ревно ставилися до перекладів Корану. Шейхи давнини взагалі проголошували, що священна книга не може бути перекладеною. Цей постулат, очевидно, базувався на релігійних судженнях і догмах. Але всі ті, хто намагався створити черговий варіант перекладу, сходяться на думці, що проблеми, які виникають під час перекладу, мають суто мирський, земний характер: арабська мова за самою своєю природою є надзвичайно лаконічною. Коран же, організований як поетичний текст, робить викладену в ньому інформацію навіть більш концентрованою. Складність передавання прямого значення, не кажучи вже про те, щоб відтворити витонченість і стилістику оригінального арабського тексту, призводила до того, що перекладачі в розлогіх передмовах до своїх праць закликали читачів бути поблажливими. Водночас іслам являє собою активний, експансивний світогляд, і X століття вважається одним із піків його поширення різними територіями. Таке географічне розширення релігійного ареалу неминуcho вимагало створення дедалі більшої кількості нових перекладів задля навернення до ісламу нових вірян, і подібні переклади з'являлись один за одним. Однак із погляду арабів жоден із них не можна було назвати вдалим і таким, що хоча б певною мірою являв собою достойний еквівалент оригінального тексту.— *Прим. авт. Повернутися*

⁶ Одне це вже здавалося вражаючим арабському спостерігачеві, звиклому до спекотного клімату. Мусульманська традиція вимагає ховати небіжчиків якомога швидше — по змозі прямо у день смерті — після короткої церемонії, ритуалу обмивання та молитви.— *Прим. авт. Повернутися*

⁷ Або, імовірно, «зведена з розуму». У латинських манускриптах використано слово *cerritus* (лат. навіжений, безумний — прим. пер.), але в арабському тексті Яката знаходимо слово, що перекладається як «одурманена» або навіть «засліплена».— Прим. авт. Повернутися

⁸ Ерл — титул вищої аристократії англо-саксонської Британії в XI столітті, приблизно відповідає суспільному стану графа. Використовується автором для позначення високого військового звання людини.— Прим. пер. Повернутися

⁹ Цікаво, що, як і в арабських, так і в латинських перекладах, тут використано слово, яке буквально означає «хвороба», «хворобливий стан».— Прим. авт. Повернутися

¹⁰ Ця фраза є наочним прикладом труднощів, які виникають під час перекладу. В оригінальному арабському тексті рукопису Яката відповідний фрагмент буквально означає «Немає в нього імені, яке б я міг вимовити». Ксимоський манускрипт подає у цьому місці латинське дієслово *dare*, що означає «Я не можу дати йому імені». Це вказує на те, що перекладач не знає відповідного слова, яким можна було б назвати явище не мовою норманів. У рукописі Разі, де відповідь товмача також наводиться в усіх подробицях, у цьому місці стоїть дієслово *edere*, що означає приблизно таке: «У нього немає імені, яке я можу зробити відомим [тобі]». Цей переклад, напевно, є найточнішим. Судячи з усього, норман дійсно боїться вимовити це слово вголос, аби саме його звучання не привабило демонів, назву яких воно позначає. В латинській мові дієслово *edere* має як значення «приводити у світ», «закликати», так і більш пряме значення, що відповідає виразові «випускати [на свободу]», «відправляти куди-небудь». Подальша оповідь підтверджує правомірність саме такого перекладу і трактування цього фрагменту.— Прим. авт. Повернутися

¹¹ Вульфґар залишився в таборі на Волзі. Єнсен вважає, що у норманів було заведено затримувати посланців як заручників. Як він пише, із цієї причини, «щоб передати важливу звістку, посланцями призначалися сини королів, представники найшляхетніших родів або інші відомі люди, котрі багато важили для того, хто їх відрядив із

посольством, що робило їх цінними заручниками». Але Олаф Йоргенсен, полемізуючи з Єнсенем, стверджує, ніби Вульфгар залишився в таборі на Волзі лише тому, що боявся повертатися назад.
— *Прим. авт. Повернутися*

¹² Деякі ранні дослідники, тримаючи в руках неточний переклад манускрипту, зробили припущення, що вітрила на суднах вікінгів були по краях обшиті смугами тюленьчої шкіри; існують малюнки XVIII століття, на яких зображено норманські кораблі, що плывуть під обрамленими темними смугами вітрилами. Але немає ніяких свідоцтв того, що так воно було насправді. Читаючи правильний переклад, розумієш, що Ібн Фадлан мав на увазі використання довгих шкіряних мотузок як снасть, тобто для встановлення вітрила в тому положенні, в якому воно найкраще ловить вітер.— *Прим. авт. Повернутися*

¹³ Дабах — релігійні норми щодо забою тварин, призначених для споживання мусульманами.— *Прим. пер. Повернутися*

¹⁴ Типово ісламське судження. На відміну від християнства, із яким ця релігія має багато близького, іслам не надає надважливого значення концепції первородного гріха та гріхопадіння людини. Для мусульманина гріх полягає у невиконанні щоденних ритуалів та обрядів. Відповідно набагато серйознішим гріхом і зневажанням релігійних цінностей у мусульман вважають цілковите забуття та невиконання ритуалу, а не його часткове, хай навіть чисто формальне дотримання. У тих випадках, коли правовірний мусульманин не має можливості дотримання — через обставини або внаслідок власної фізичної неспроможності,— йому дозволяється виконати ритуали лише частково або навіть обмежитися їх згадуванням і висловленням жалю з приводу неможливості повноцінного виконання всіх приписів. Так і Ібн Фадлан каже, що подумки він прагне поводитися як належить правовірному мусульманинові, хоча через зовнішні обставини він не може виконати всього, що від нього вимагається відповідно до традиції. На його думку, виконання навіть невеликої частини ритуалу є кращим, аніж його забуття.— *Прим. авт. Повернутися*

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ